спадщиною W+V на даний момент видається справою нереальною. Переклади довелося б супроводжувати великою кількістю приміток лінгвістичного і культурологічного характеру, що позбавляє сенсу сам переклад взагалі. Та й з ідеологічної точки зору цей дует не виглядав бездоганно для перекладачів до 1989 р., оскільки Восковец був емігрантом, а Веріх змінив сферу своєї діяльності й вів доволі скромний спосіб життя. Хоча ідеологічний чинник відіграє все ж другорядну роль у тому що після 60 років з моменту розпаду дуету перекладів "безпредметних" творів W+V не існує не лише українською, але й будь-якою іноземною мовою взагалі. Щоб їх зрозуміти, потрібно вивчати чеську.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Dopis Romana Jakobsona Jiřímu Voskovcovi a Janu Werichu o noetice a semantice švandy // Jakobson R. Slovesné umění a umělecké slovo. – Praha: Československý spisovatel, 1969; **2.** *Fidelius P.* Jazyk a moc. – München: Arkýř, 1983. – 184 s.; **3.** *Horníček M.* Poznámky o divadle. - Praha: Melantrich, 1990. – S.229; **4.** http://cs.wikipedia.org/wiki/Jan_Werich; **5.** http://cs.wikipedia.org/wiki/Osvobozen%C3%A9_divadlo; **6.** http://cs.wikipedia.org/wiki/Poetismus; **7.** *Jílek F.* Čeština je jazyk vtipný. – Praha: Mladá fronta, 1958. – 231 s.; **8.** *Just J.* Jiří Voskovec a Jan Werich v divadle, ve filmu, v soukromí. – Praha: Brana, 2001; **9.** *Pytlík R.* Fenomenologie humoru aneb Jak filozofovat smíchem. – Praha: Emporius, 2000; **10.** *Sus O.* Metamorfózy smíchu a vzteku. – Brno: Blok, 1965; **11.** *Семків Р.А.* Іронічна структура: типи іронії в сучасній літературі. – К.: Вид. дім "КМ Академія", 2004. – С. 17; **12.** *Эко У.* Отсутствующая структура. Введение в семиологию. – СПб.: Петрополис, 1998. – С.70; **13.** *Мельниченко І.* Яра да Цімрман і "ярадацімрманологія". "Найзнаменитіший чех всіх часів", якого ніколи не існувало // Київська Русь. Літературно-критичний журнал. – Книга 40-41. – С. 113-127 (http://kyivskarus.com/arhiv/n40-41/ в інтерфейсі набрати стор. 114).

Осадца К.Є. (Київ, Україна)

Жанрово-стилістичні та топологічні особливості сербської середньовічної агіографії

У статті подається короткий загальний огляд сербської середньовічної агіографії, розглядається система агіографічних жанрів, житія святих класифікуються відповідно до типу святості, що репрезентує герой. Виділяються топоси та мовні звороти, характерні для кожного типу житій. Окреслюється місце агіографії у літературно-культурній парадигмі сербського середньовіччя, а також підкреслюються її специфічні риси.

Ключові слова: *середньовіччя, агіографія, житіє, топос, Візантія, святість, Pax Slavia Orthodoxa, канон, уподібнення, композиція.*

В статье даётся краткий общий обзор сербской средневековой агиографии, рассматривается система агиографических жанров, жития святых классифицируются в соответствии с ликом святости, присущим герою. Выделяются топосы и речевые обороты, характерные для каждого типа житий. Очерчивается место агиографии в литературно-культурной парадигме сербского средневековья, и выделяются её характерные черты.

Ключевые слова: *средневековье, агиография, житие, топос, Византия, святость, Pax Slavia Orthodoxa, канон, уподобление, композиция.*

Der Artikel gibt einen kurzen Überblick der serbischen mittelalterlichen Hagiographie, erklärt das System von hagiographischen Genres, klassifiziert die Heiligenviten nach der Art von Heiligkeit, die ein Heilige presentiert . Auch suchen wir die Topos und künstliche Redemittel vor, die spezifisch für jede Art von Viten sind. In der Artikel bezeichnet man auch die Stelle, die Hagiographie in der literarischen und kulturellen Paradigma der serbischen Mittelalter einnihmt, und ichen und unterstriecht man Besonderheiten der Hagographien.
Stichwörter: *Mittelalter, Hagiographie, Vita, Topos, Byzanz, Heiligkeit, Pax Slavia Orthodoxa, Canon, Assimilation, Komposition.*

Початковий етап історії давньослов'янських літератур (IX-XI ст.) характеризується формуванням трьох спільностей. Вони складаються в процесі одночасного поширення християнства та пов'язаного з ним типу писемності візантійським Сходом та латинським Заходом. Великоморавська місія Кирила та Мефодія мала широкий за етногеографічним ареалом резонанс. Церковнослов'янська писемність завдяки солунським братам та їх учням поширюється на землях паннонських слов'ян, чехів, нинішніх словаків, частини південнопольських племен, серболужичан, потім хорватів, болгар, македонців, сербів та всього східного слов'янства. Разом з нею тут же (за винятком Русі, а також Болгарії, де зв'язок з латинством при Борисі був лише епізодом) у різній мірі присутня також латинська писемність, носіями якої є західні (в основному італійські та німецькі) місіонери. У цих умовах виникає перша – амбівалентна, гетерогенна з точки зору співіснування двох християнських спільностей та пов'язаних з ними писемностей літературна спільність. Наростання ролі писемності на давньослов'янській мові в одних регіонах, а з X ст. на латині – в інших призведе до його повної реінтеграції. Так, сербська писемність уже з другої половини XII ст. увійде у другий – гомогенний – регіон, характер якого був зумовлений вже самим генезисом – прийняттям християнства з одного джерела (Візантії). Цей тип літературної спільноти спочатку складали давньоруська та древньоболгарська писемність. Третій регіон, також гомогенний, але іншої – латинської орієнтації представлений польським, потім хорватським та словенським, а з XI ст. також чеським, словацьким та серболужицьким ареалами. Тоді після розпаду першого гетерогенного регіону остаточно оформлюються два нових гомогенних регіони. Один з них – греко-слов'янський (Pax Slavia Orthodoxa) є конфесійно (а звідси і культурно-типологічно) складовою частиною візантійсько-православного, а другий – латино-слов'янський (Pax Slavia Latina) – римсько-католицького макрорегіону [5, 26-28]. Отже, до XIV ст. болгарська, давньоруська та сербська писемності (а до XI ст. і пов'язана зі східним обрядом течія у писемності давньочеській) складали досить однорідну відносну цілісність завдяки переважаючій наявності

у кожній з них спільних для всіх пам'яток на спільній для всіх них мові, яка з часом набула лише деяких місцеві відхилення від загальних первісних норм, залишаючись живим явищем ще у XVIII ст. [5, 31-32].

Висвітлюючи всі сторони буття, відповідаючи на питання, які воно ставило перед особистістю та суспільством того часу, середньовічна література – універсальна за своєю суттю, а тому внутрішньо багатоманітна та різнофункціональна – в залежності від свого призначення. Біблія, писання отців церкви, патристика, жанрове різноманіття літургійних текстів, теологічні трактати, агіографія, гомілетика, історіографія, право та природничі науки, поетика та риторика, художня література – все це у часи Середньовіччя являло цілість духовну, мовну та стильову. Це находило відображення-втілення також у жанровій синкретичності. Звідси, згідно висновкам Р. Піккіо, роль у середньовічній літературі конкретних літературних зразків, а не – як це буде пізніше – теоретично вибудованих „чистих" жанрових моделей [5, 29-30].

Специфіка кожного окремого тексту розкривається у характері співвіднесення з метатекстом християнського світосприйняття, в особливостях освоєння та засвоєння загального християнського спадку, у прояві місцевого (етнічного) та індивідуального (неповторного, оригінального) начала при „прочитанні" цього універсального метатексту [5, 31].

Однією з найбільш поширених в художній практиці людства є форма пробіблійного наслідування, яка представлена агіографічною літературою [2, 35], або, як її ще називають, літературою житійною. У системі середньовічних літературних жанрів особливе місце посідає агіографія (від грецького αγιος - святий та γραφω - пишу). Цей термін має декілька значень, з них основні – два: 1.) повчальні твори про життя та подвиги святих; 2.) наукова дисципліна, що вивчає святих та пов'язану з ними літературу. У цій статті термін „агіографія" вживатиметься у першому значенні, а подекуди – і більш вузько, на позначення лише житій святих. Агіографія – це, до певної міри, „умовне поняття, що являє собою сукупність жанрів" [21, 141; 24, 862-871; 31]. Більш точним видається функціональне визначення, відповідно до якого до агіографії можна віднести всі види літературних творів, що сприяють прославленню святих: діяння мучеників (passiones), житія чи життєписи (vitae), енкомії, свідчення про обретіння мощів та про чудеса, і навіть гімнографію. В межах одного жанру твори можуть значно різнитися за стилем, довжиною, змістом, форматом, літературними зразками. Так, деякі житія святих схожі на літопис, інші – на оповіді про царів (basilikos logos), на послання чи надгробні промови [17; 24, 862-871; 31].

Середньовічні традиції житія як у східній, так і у західній слов'янській християнській літературній традиції існували як усталений художній

канон, де заздалегідь визначався об'єкт зображення та засоби його змалювання. Відносно відмінностей західної та східної агіографій В. М. Живов вважає, що більшість житій західних святих написані в „динамічній", а східних – у „зворотній" перспективі, коли святий вже досяг Царства Небесного, що нібито відповідає „риторичній насиченості" східних житій т. зв. „метафрастової редакції". На нашу думку, ця гіпотеза вимагає серйозної перевірки [3, 10-11]. Деякі думки про розбіжності західної та східної агіографії несуть на собі відбиток веберіанського підходу: „Греки вірили, що гріх – це духовна сліпота, а спасіння можна знайти у просвітленні. Латиняни, з іншого боку, вірили, що гріх – це моральне зло, а спасіння слід шукати у правильній поведінці... Грецький святий спостерігає, римський святий діє" [28, 90]. Існує припущення, що „Східна церква, для якої політичне домінування було більш відчутним, ніж для Західної, переважно прилічувала до лику святих сім'ю володаря", але це підтверджується, напевно, лише унікальним прикладом Неманичів [19]. Той самий автор стверджує, що у візантійській агіографії підкреслювалась інтелектуальна діяльність святих, наводячи приклади численних вчених аскетів від Костянтина-Кирила Філософа до Никодима Святогорця. Однак його фінальна констатація стверджує, що „навряд чи щось у візантійській агіографії не знайде паралелей на Заході, і навпаки" [19].

Особливістю сербської середньовічної літератури є те, що житія складають основну частину корпусу її текстів і разом із спорідненими гімнографічними творами майже вичерпують її. Житійний жанр на сербському ґрунті представлений майже виключно житіями святих правителів та церковних ієрархів, при цьому через історичні причини серед житій правителів XI - XIV ст. відсутні (на відміну від давньоруських) твори, що прославляють вінценосних мучеників. Житія преподобних досить мало чисельні, частково (за аналогією за житіями західно болгарських подвижників) це може пояснюватися тим, що пошанування преподобних рідко поширювалося далеко, натомість зберігалося лише в місцях їхнього поховання, тому при несприятливих обставинах (війни, пожежі, епідемії) воно легко могло безповоротно зникнути. Житія святих жінок у сербській середньовічній літературі обмежуються двома біографіями правительок, королеви Єлени Анжуйської та деспотиці Ангеліни Бранкович, а житія преподобних жінок невідомі. Поява у сербській літературі нечисленних сказань про перенесення мощів святих як окремого жанру належить до кінця XIV – середини XV ст. і напряму пов'язане з турецьким завоюванням Балкан, що викликало міграцію православних реліквій. До особливостей сербської житійної літератури належить і велика кількість агіографічних моментів у творах інших жанрів (грамоти, типікони, повелі тощо) [16, 15; 30]). Все це дає підґрунтя для

того, щоб розцінювати сербську житійну літературу XIII – раннього XV ст. як своєрідну династичну історіографію. Одну з ключових ролей у розвитку сербської агіографії, а також літератури та культури в цілому, протягом XIII-XIV ст. відігравав афонський монастир Хіландар, з яким були пов'язані чи не більшість середньовічних сербських книжників.

Особливість рукописної традиції сербської середньовічної літератури полягає також у тому, що принаймні до XVI ст. розлогі тексти не включалися до мінейних Торжествеників, а короткі (за винятком Житій святих Симеона та Сави) – у Прологи. Перші зустрічаються зазвичай у збірниках, а другі (відповідно до своєї функції) супроводжують служби святим у службових, а найчастіше у святкових Мінеях [30].

Розвиток агіографії як нового за своєю тематикою літературного жанру відбувалося пліч-о-пліч зі становленням та поширенням християнства як основної релігії та поширенням культу святих, починаючи від святих апостолів I ст. н.е. Одною з найбільш ранніх форм агіографічного твору були акти мучеників, представлені двома основними типами [17; 24, 862-871]. Описи, що належать до першого типу, датуються II та III ст. н.е. та являють собою офіційні стенограми судових процесів, пізніше розшифровані та передані в архів (acta proconsularia). Описи другого типу (їх також позначають латинським терміном passio або грецьким μαρτύρια) представляють собою свідчення очевидців, що змальовують суд, арешт та страту християнських мучеників. Такі страждання часто оновлювалися та переписувалися у пізніші часи.

Ще одною з форм агіографічного літературного твору стали apophthegmata patrum, або вислови отців-пустельників. Ці збірники були чимось на кшталт збірників язичницьких афоризмів. Існує декілька типів таких збірників: укладені в алфавітному порядку за іменами авторів [26], збірка 400 висловів, авторство яких невизначене [27] та систематизовані тематичні зібрання (тематика: самоконтроль, боротьба з блудом, терпіння) [18]. Ці вислови живо відображають побут монахів-пустельників, труднощі та спокуси, які їм доводилося долати.

Різке скорочення числа мучеників (після Міланського едикту 313 р.) та припинення гонінь на християн (після загибелі у 363 р. імператора Юліана Відступника) призвели до формування абсолютно іншого у структурному відношенні типу агіографічного тексту – розлогого житія, що передбачало докладну та послідовну оповідь про життєвий шлях подвижника, оскільки саме благочестиве життя святого, а не його мученицька смерть стали предметом зображення агіографа. Сюжети творилися за зразком євангельських наративів про долю Ісуса Христа, діяння апостолів, а також засновників античного письменства, традицій ареталогії, елліністичного роману, класичного панегірика, біографій язичницьких філософів (хоча язичницька

культура й не визнавалася церквою) [7, 29; 11, 122-133; 24, 862-871].

Розлоге житіє, що інтенсивно розвивалося з IV ст. та сформувалося під впливом античної літератури (твори Філострата, Флегонта, життєписи Плутарха, твори Ксенофонта, Тацита та ін.), згодом стало одним з найважливіших жанрів середньовічної писемності та основним типом агіографічних текстів у літературах всіх християнських народів.

Окрім житій (vita; βιος κα πσλιτειω) та діянь (acta або gesta; πραξεις), що є власне життєписами, виділяють житія з похвалою (βισς συν εγκομιω), що зазвичай більш оздоблені риторично. Похвальне слово (εγκομιον) імітує усну проповідь, так само, як і гомілії на честь святого, та зосереджується не стільки на фактах, скільки на загальних місцях та моральних висновках. Коротке житіє у латинському Мартирологу, грецькому Синаскарі (у слов'янській традиції – Пролог) або в Мінології, навпаки, позбавлене будь-яких риторичних прикрас та передає лише найбільш істотні факти з життя святого. Сказання про посмертні чудеса святого можуть не лише включатися у житіє чи приєднуватися до нього, але й побутувати у вигляді окремих збірників, іноді пов'язаних з конкретним місцем пошанування святого. Межі агіографічних жанрів ніколи не були надто жорсткими, тому назва конкретного тексту не завжди адекватно відображає його жанрову природу. Отримання історичної інформації з агіографічних джерел часто вимагає досить складного аналізу, оскільки метою авторів цих текстів була не передача інформації сама по собі, а створення певного образу, який відклався б у свідомості читача чи слухача як гідний пошанування та наслідування [30].

Застосування фабули, композиції, діалогів, монологів, фантастичних епізодів, чудес, видінь тощо зумовлювало психологічне увиразнення оповіді [7, 29].

Житія святих, як і агіографічні тексти взагалі, – один з найбільш формалізованих літературних жанрів, основною характеристикою якого є наслідування канону, що виявляється на всіх рівнях твору – структурному, стилістичному, ідейному та символіко-богословському. На структурному рівні відповідність художньому канону виявляється у наявності строгої композиційної схеми житія; на стилістичному рівні – у використанні певних поетичних засобів, найважливішим з яких є агіографічна топіка (т.зв. загальні місця, loci communes, κοινο τοροι); на ідейному та символіко-богословському рівні орієнтація на канон знаходить вираження у принципі уподібнення (imitatio) та наслідування сакральних зразків [12, 40-55; 23].

Житію як жанру притаманна яскраво виражена художня специфіка. Мета агіографа – не відтворення історично достовірної біографії, а виявлення суті та позачасового змісту подвигу святого, земне життя якого було шляхом до Бога. Тому агіограф часто свідомо позбавляє свого героя індивідуальних, „земних" рис, залишаючи в його образі типове, „небесне". Цим зумовлюється традиційна для житій святих наявність значної кількості

стійких літературних формул, а також загальних для багатьох текстів мотивів, сюжетів та інших структурних елементів тексту.

Установка на канон та орієнтація на зразки як на основні принципи побудови агіографічного тексту призводять до частих запозичень з житій відомих подвижників при створенні житій ново прославлених святих. Таким чином, новий святий уподібнюється його великим попередникам, а агіограф свідчить про святість свого героя. Разом з тим, установка на канон, що була надзвичайно важливою рисою християнської свідомості, поширювалася як на художню реальність, так і на історичну. Тобто, ми можемо припустити, що не лише агіограф уподібнював свого героя тим, що були прославлені колись (наслідування агіографічного канону), але й сам подвижник при житті намагався уподібнитися їм [10, 262-276]

Схема розлогого житія, що складалася протягом століть, передбачає наявність у ньому трьох складових: передмови, основної частини та закінчення. Передмова, як правило, включає ряд типових мотивів та формул, спільних для більшості пам'яток житійного жанру: обґрунтування звернення агіографа до написання житія святого (causae scribendi), формули авторського самоприниження, скарження на неможливість перелічити всі чесноти та подвиги святого і обіцянка описати лише „малу частину з великого" (ex pluribus pauca), прохання до читача не осуджувати автора за помилки, яких він припустився (може бути також наприкінці твору) тощо. Часто у вступі до житія йдеться і про більш загальні теми: викладення основних положень християнської догматики, прославлення подвижників минулого, обґрунтування причислення до лику святих новопрославлюваного подвижника та ін.

Оповідь про життєвий шлях святого складає зміст основної частини житій, яка також будується за певною схемою, загальною як для східної, так і для західної християнської традиції. Життєпис подвижника, як правило, починається з розповіді про його благочестивих батьків, при цьому етикетні характеристики, якими наділяються батько та мати святого, не лише створюють образи боголюбивих батьків героя, але й готують нас до оповіді про його майбутні чесноти (у мучеництвах, навпаки, найчастіше батьки подвижника – нечестиві язичники). Народженню подвижника часто передують божественні знамення, що свідчать про його обраність та присвяченість Богові. Опису дитинства святого також притаманні стійкі мотиви: прагнення з малих літ до богоугодного життя, відмова від дитячих ігор, легке оволодіння грамотою (більш рідкісний варіант – нездібність до грамоти, що переборюється лише з божою допомогою), рання духовна зрілість (хлопчик-старець, puer-senex) та ін.

Опис подвижництва святого будується у відповідності до чину його святості, тобто залежно від того, належить він до мучеників

(священномучеників, преподобномучеників, страстотерпців та ін.), рівноапостольних (просвітителів народів), святителів, благовірних князів (королів, деспотів тощо), преподобних, юродивих чи праведних. Оповідь про труди та подвиги, а також про прижиттєві чуда святого традиційно завершується розповіддю про його праведну кончину, після якої, як правило, йде опис посмертних чудес та похвала йому. Іноді розповіді про чудеса, що закінчують житіє, а також похвала святому можуть виділятися у самостійні твори – повісті про чудеса святих та похвальні слова [30].

Поетика агіографії спирається на наступні провідні принципи організації агіографічної художності (за [2, 35-36]):

- зображення життя людини як майбутнього святого, сакралізація центрального персонажа; наділення головного персонажа ознаками божественності, як то сакральними особливостями тілесності, а не лише духовності (тіло має приємний аромат навіть після смерті, доторкання до тіла мертвого святого здатне оздоровлювати тощо);
- хронологічне подання долі персонажа з метою увиразнення складності його шляху до святості; зображення життя персонажа через призму його сакральної вартості; поступове зведення всіх індивідуальних ознак персонажа до провідних сакральних ознак святого;
- часте цитування Біблії або використання біблійних ремінісценцій, алюзій (навіювань);
- актуалізація взаємовідносин людини й Бога;
- оперування категорією християнської благодаті, раю, прихистку для душ праведників тощо; зведення містичного досвіду людини до опанування нею сакруму;
- протиставлення тіла – духу, тілесності – духовності, добра – зла, сакрального – демонічного, людського – божественному тощо, тобто наявність у текстах антиномій;
- використання традиційних мотивів, як то мотив спадкоємного гріха, лейтмотив Страшного Суду, лейтмотив християнського дива, мотив ангела, мотиви християнської есхатології.

Для агіографії характерна категорія святості. Модель святості зазнавала змін у залежності від епох її побутування. Так, „Словник середньовічної культури" фокусує увагу на плинності канону святості в системі агіографії: „Попри всю стійкість моделей святості та риторичних засобів, агіографія високого та пізнього середньовіччя відбиває вагомі рухи в сфері релігійної свідомості й духовного життя. Вони виразилися як у появі нових типів святих й концепції святості, так і в появі нових мотивів і межах репрезентації традиційних агіографічних моделей" [1, 27; 2, 36]. Житіє святого – це словесна ікона. Ієрархічна типологія житій святих визначається типом героїв: мученики, сповідники, святителі, преподобні, стовпники, Христа ради

юродиві. У відповідності з нею розрізняють види житій – мученицькі, сповідницькі, святительські, преподобницькі та ін. [8, 46].

Історичний розвиток житійного жанру призвів до формування його різноманітних внутрішньожанрових різновидів. Так, поряд з традиційними житіями виникли „народні" житія – біографії святих, основною особливістю яких є активне використання легендарних та фольклорних мотивів (напр., „народні" житія прп. Іоанна Рильського, св. Сави, св. Петки). Окрім розлогих житій, що входили в агіографічні збірники чи збірники змішаного змісту, Мінеї-Четьї, мінейні Торжественики, а також побутували в окремих списках, у середньовічній книжності дістали поширення короткі житія у складі Синаскарів (Прологів) та мінологіїв. Найважливішою характеристикою цього типу житій є лаконізм та схематичність викладу, відсутність вступної та заключної частини, а також риторичних прикрас.

Особливим різновидом агіографічних текстів є патерикові оповідання, що повідомляють про іноків тієї чи іншої обителі (або місцевості). Специфікою цих текстів є, як правило, виклад не повного життєпису старців-подвижників, а окремих подій їхнього життя, які разом з висловлюваннями старців складають популярний жанр християнської книжності – Патерики (від грецьк. πατηρ – отець), або Отечники.

Як вже згадувалося нами вище, наявність в житії особливих сюжетів та мотивів пов'язане з типом святості зображуваного подвижника. Розглянемо докладніше топоси, характерні для кожного з найбільш поширених типів житій.

Житія мучеників. Оригінальних житій мучеників у Сербії витворено не було (з цілком зрозумілих причин – мучеництво як явище зникає у IV столітті, перші ж пам'ятки власне сербської літератури датуємо у кращому випадку XI ст.). Проте як жанр перекладної літератури та стильовий взірець вони були поширені та слугували зразками для житій новомучеників – князя Лазаря та пізніших текстах часів турецького панування на Балканах (напр., житіє нмч. Георгія Нового Кратовського). Мучеництво – свідома та добровільна смерть в ім'я утвердження християнської віри. Наслідування подвигу Христа - мотив, що став пізніше ідейною та художньою домінантою житійних текстів як жанру (у західній науковій літературі використовується термін imitatio Christi, що вживається також і вітчизняними дослідниками. Передсмертною фразою подвижника часто є моління до Господа про прощення його мучителів, що перегукується зі словами розп'ятого Христа: „Отче, відпусти їм, не відають бо що творять" (Лк 23. 34; пор.: Мф 5. 44). Біблійним зразком у подібних епізодах може вважатися першомученик Стефан, що повторив перед смертю слова Христа: „Господи Ісусе, прийми дух мій. Преклонь же коліна, возопи гласом веліїм: Господи, не постави їм гріха сього" (Діян 7. 59-60). Широке поширення в агіографічних текстах дістали слова Спасителя, що вимовляють святі перед смертю: „В руки Твої [Господи] предаю дух мій» (Лк 23. 46) [13, 59-101].

Житія просвітителів народів, або (місіонерські житія) у більшості своїй орієнтовані на апостольські житія. В агіографічній традиції святим місіонерам присвоєний особливий титул, що підкреслює їхню подібність до апостолів, – рівноапостольний (ισαποστολος): рівноапостольний князь Володимир (Василь) Святославич, рівноапостольна Ніна, просвітителька Грузії, рівноапостольні Кирило та Мефодій та ін. Серед традиційних місіонерських топосів – уподібнення святого апостолам та рівноапостольному імператору Костянтину І Великому, іноді з перенесенням на місіонера в якості „титулу" імені його великого попередника (translatio nominis); використання алюзії на цитату з Псалтирі „Як спраглий олень лине до водних потоків..." (пор.: Пс 41. 2) для опису нестримного бажання святого просвітити народ, що перебуває у темряві невіри, опис у стійких формулах жорстокості язичників, що намагаються убити святого („устремишася на святого зі зброєю та з дреколієм", „яко леви рикаючи" тощо); мотив падіння ідолів та руйнування язичницьких капищ або кумирень; мотив суперечки з волхвом (волхвами), що споріднений з сюжетом про суперечку з Симоном-волхвом з апокрифічних Діянь апостолів Петра и Павла, та ін. [13, 59-101].

Житія святителів. Основний зміст подвигу святих ієрархів – церковне та громадське служіння. святителі традиційно описуються агіографами як духовні наставники дорученої їм пастви, що ведуть її до спасіння. Боротьба за чистоту віри та ревність у збереженні церковних канонів, викриття неправедних володарів та захист пригнічених, учительство та служіння загальному спасінню, будівництво храмів та щедра милостиня – найважливіші мотиви святительських житій. Деякі риси зближують їх з житіями святих інших чинів святості: як і преподобним, святителям (особливо обраним з чорного духівництва) властива чернеча аскеза; як і місіонери, вони несуть добру звістку та християнську проповідь язичникам; подібно до святих правителів, є заступниками вдів, сиріт і взагалі ображених сильними цього світу [13, 59-101].

Житія благовірних правителів. Благовірні правителі (імператори, князі, королі, деспоти тощо) складають окрему групу в чині святих мирян; основною рисою їхнього подвигу є громадське служіння, що втілюється в першу чергу у захисті Батьківщини, а окрім цього – в заступництві вбогим та страдникам, любові до бідних та милостині, і в цьому вони близькі до святителів та праведних. Окрім власне благовірних правителів відомі правителі-страстотерпці (або правителі-мученики), правителі-просвітителі, правителі-ченці, правителі-воїни. Житійні тексти, присвячені кожній з цих груп, характеризуються специфікою, яка визначається відповідно з „другою складовою" подвигу конкретного святого [13, 59-101].

Житія преподобних є найбільш поширеним типом агіографічного

тексту. Художньою домінантою житій монахів є мотив наслідування та/або уподібнення янголам (imitatio angeli). Причини, що визначають особливе зацікавлення авторів житій преподобних янгольськими мотивами, досить прозорі: суть чернечого подвигу полягає у відмові від світу з його земним, плотським життям, а тому сакральним образом для монахів (і для авторів житій у відповідному аспекті) є сили небесні, безтілесні, тобто янгольські. Саме тому синонімом виразів „прийняти чернецтво", „постригтися у ченці" в агіографічній традиції є стійка формула „сподобитися янгольського образу", тобто жити подібно до янголів (пор. ισαγγελος – рівноянгольський): відкинути життя плотське та зосередитися на житті духу. Звідси в житіях преподобних та службах їм численні формули, метафори та порівняння, прикликані різноманітними способами підкреслити схожість ченця з янголом. Серед них виділяються мотиви зовнішньої подібності святого янголу, безплотного життя, стійка формула „їх же житію самі янголи здивувалися і похвалили", що читається зазвичай у передмові до житія і стосується часто не лише до святого, якому присвячується житіє, але й до преподобних в цілому чи до святих взагалі, а також адаптована всіма християнськими літературами візантійська формула, надзвичайно поширена у житіях та службах „земний янгол", „небесна людина", мотив сприйняття святого оточенням як янгола, а не як людини, характеристика чернечого життя як рівноянгольського та ін.

Житія преподобних містять ряд стійких мотивів, властивих саме цьому (або переважно цьому) типові житійних пам'яток: мрія святого з ранніх літ про постриг, прагнення уникнути шлюбу, таємна втеча з дому, плач батьків за сином як за мертвим, відмова ігумена у постригу, мотивована молодістю героя та важкістю чернечого життя, формула постригу (разом з остриженням волосся подвижник залишає і всі мирські думки), труди на братію монастиря (монастирські служби) та аскетичні подвиги святого (суворий піст, носіння власниці або вериг, „худі ризи", короткий сон (часто сидячи або стоячи), мовчання та ін.); небажання „слави людської" і відхід до пустелі з метою цій славі запобігти, боротьба з бісами, зібрання братії та влаштування нового монастиря, передсмертна настанова братії, преставлення святого та плач ченців обителі за померлим наставником [14, 431-500].

Житія Христа ради юродивих в оригінальній сербській агіографії невідомі, проте деякі з візантійських житій цього типу були відомі сербам у перекладах. Парадоксальна природа подвигу юродства Христа ради (позірне безумство з метою викриття зовнішніх мирських цінностей, приховання власних чеснот на накликання на себе наруги та образ) визначає традиційний набір мотивів житій юродивих: використання цитат з 1-го Послання до Коринфян апостола Павла (1 Кор. 1. 25, 27; 3. 18-19; 4. 10 та ін.), які слугують свого роду виправданням цього „над законного

подвигу"; орієнтація на візантійські житія Симеона Емесського та Андрія Юродивого як на зразки; протиставлення зовнішнього „похабства" внутрішньому благочестю; зневажання мирського та викриття можновладців; оголеність, говоріння притчами та загадками, мотив „пхань та биттів", таємна молитва, наявність конфідента та ін. Поетика цього типу житій святих виявляє значну кількість спільних мотивів з житіями преподобних. Серед них – втеча з дому (юродивий, як правило, не подвизається у рідному місті чи селі), небажання „слави від чоловік", топосы imitatio angeli, дар пророцтва, аскетичні мотиви („томління тіла"), носіння „многошвенних риз" (лахміття), мовчання, мотив „святий не має нічого, окрім свого тіла", плач за ченцем або юродивим як за мертвим та ін. Причиною подібності поетики таких зовні різних типів агіографічних текстів є, окрім історичних коренів юродства, внутрішня спорідненість подвигів преподобних та юродивих: і ті, й інші, прагнучи уникнути людської слави за свої чесноти, втікають від світу, але різними шляхами: якщо преподобні, усамітнюючись, йдуть у пустелю, то юродиві, залишаючи соціальне життя, здійснюють свій таємний подвиг серед людей, приховуючи істинне служіння за маскою позірного божевілля [15, 443-484].

Житія праведників. Праведники – особливий чин святості, що об'єднує подвижників благочестя, що служили Богові в миру. Говорячи про специфіку цього типу житій, можна відзначити, що в них найчастіше зустрічається мотив наслідування праведного Йова (imitatio Iobi), добре відомий у візантійській агіографії. Сюди належать стійкі формули, що описують прихильність до злиденних та довготерпіння героя, його смирення та вдячне прийняття всіх життєвих випробувань. Найважливішим мотивом житій праведників (як чоловіків, так і жінок) є особливо доброчесне життя у Христі, виконання заповідей та любов до ближнього. Спільними мотивами, що об'єднують житія праведників з житіями святих правителів (благовірні правителі та юродиві належать до праведників у широкому розумінні як святі миряни), є будівництво храмів, прихильність до вбогих та милостиня [13, 59-101].

Традиційно серед житій в окрему групу виділяються житія святих жінок, хоча сонм святих подвижниць включає представниць різних типів святості – від рівноапостольних до юродивих. Окрім загальних мотивів, характерних для чину святості, до якого належить подвижниця (благовірна цариця, преподобна, праведна тощо), жіночі житія, як правило, мають ряд особливих тем, сюжетів та мотивів, які виділяють їх з агіографічного корпусу. Серед них – мотиви, що визначаються переважно орієнтацією деяких з цих пам'яток на житіє Богородиці, написане Єпіфаном Монахом: чистота, смирення, слухняність, старанність у пості та молитві [13, 9-101].

Поетика житій святих, яку формують різноманітні фактори (належність

пам'ятки до того чи іншого жанрового різновиду, рівень освіченості агіографа, його літературні та поза літературні завдання та ін.) великою мірою визначаються типом святості подвижника. Це виявляється в уподібненні святого тому духовному первообразу, який є сакральним зразком для всіх подвижників цього чину святості.

Житійні твори будувалися за „анфіладним принципом". Житіє з плином часу доповнювалося службами святому, описами його посмертних чудес. Воно могло розростатися додатковими оповіданнями про святого. Декілька житій одного й того самого святого могли бути зведені у новий єдиний твір... Так доповнювалися також хронографи, історичні проповіді, розросталися збірники слів та повчань [9, 21].

За твердженням Д.С. Лихачова, герой житія поводить себе так, як він повинен поводитись, але повинен не відповідно до свого характеру, а за законами поведінки того розряду героїв, до якого він належить. Те, що повинно бути, незмінно зливається у житійній літературі з тим, що є. Ідеальний полководець повинен бути благочестивим і повинен молитися перед тим, як виступити в похід; ідеальний полководець повинен перемагати багато чисельного ворога невеликими силами, і йому допомагає Бог. Потім всі ці особливості поведінки переносяться вже в іншому творі на іншого святого. І у цьому немає неосмисленості, плагіату, обману читача. Адже другий святий – теж ідеальний воїн-полководець. Він і повинен поводитися так, як поводився в аналогічних обставинах інший ідеальний воїн-полководець. Якщо про поведінку його мало що відомо з історичних джерел, то письменник не задумуючись доповнює твір за іншим житієм, оскільки впевнений, що ідеальний володар має поводитися саме так, а не інакше [9, 24-25].

„Ось чому ... повторюються риси поведінки, повторюються окремі епізоди, повторюються формули, якими визначаються той чи інший стан, подія, описується битва чи характеризується поведінка. Це не бідність уяви – це літературний етикет... Герой повинен поводитися саме таким чином, і автор повинен описувати героя лише у відповідних висловах" [9, 25].

Подібно до того, як в іконописі фігури святих ніби висять у повітрі, невагомі, а архітектура, природа, слугують їм своєрідним „задником", фоном, – так і в житійній літературі багато з її героїв не залежать від дійсності. Характери їхні не виховані обставинами земного життя, – святі прийшли у світ зі своєю сутністю, зі своєю місією, діють відповідно до обраного у літературі етикету [9, 25].

У апокрифічних та агіографічних творах, які мали на меті вплив на внутрішній світ своїх читачів, знаходимо велику кількість текстів, які опрацьовані у вигляді цікавих оповідань, казок та легенд. Написані у легкому та живому оповідальному стилі, вони часто відрізняються вдалими поетичними картинами та представляють собою цікаву суміш

фантастичного та реального. „У давніх сербських біографіях, наприклад, поруч з усіма недоліками, які вони мають як літературні та історичні твори, натрапляємо однак часто на винятково живі та мальовничі описи, які іноді дивують своїм реалізмом, або на теплі, ніжні, поетично натхненні місця, яких читач навіть не міг очікувати у творах цього жанру” [4, 14].

Протягом ХХ ст. значно зросло зацікавлення агіографією. Агіографічні тексти досліджуються вченими в різних напрямках: як історичне джерело [20, 1-10], як свідчення про реалії повсякденного життя та побуту та як літературний твір [22; 24, 862-871; 25], видаються збірники житій, створюються електронні бази даних, у яких вміщено тексти житій та їхні переклади [29]. Житія святих особливо цінуються істориками, тому що більшість з них описують різноманітні сторони приватного життя, адже відомості про дитинство та сімейне життя, про сільські громади, про народні уявлення про благочестя не знайдеш у хроніках і літописах. Також все більш поширеною стає тенденція перекладу житій іноземними мовами, щоб зробити їх доступними для широкого кола студентів та дослідників середньовіччя у суміжних галузях науки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агиография // Словарь средневековой культуры. – М., 2003; **2.** *Бовсунівська Т.* Сільві Жермен і Галина Пагутяк: житійність як принцип розгортання романної форми // Літературознавчі студії. Збірник наукових праць. Вип. 7. – К., 2004; **3.** *Живов В.* Святость // Краткий словарь агиографических терминов. – М., 1994; **4.** Из наше књижевности феудалног доба / Уредник Бошко Новаковић. Предговор д-р Драгољуб Поповић. – Сарајево, 1954; **5.** История литератур западных и южных славян. – Т. I: От истоков до середины XVIII века. – М., 1997; **6.** Лексикон српског средњег века. – Београд, 1999; **7.** Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.1. / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К.: ВЦ „Академія”, 2007; **8.** Литература и культура Древней Руси: Словарь-справочник / О.М. Анисимова, В.В. Кусков, М.П. Одесский, П.В. Пятнов. Под ред. В.В. Кускова. – М., 1994; **9.** *Лихачев Д.С.* Первые семьсот лет русской литературы // Лихачев Д.С. Избранное: Великое наследие: Заметки о русском. – СПб., 1998; **10.** *Лоевская М.М.* Соблюдение и нарушение канона во вступительной части агиографического произведения: На материале житий XI-XVII вв. // Стереотипность и творчество в тексте: Межвузовский сборник научных трудов. – Пермь, 2000; **11.** *Плюханова М.Б.* К проблеме генезиса литературной биографии // Литература и публицистика: Проблемы взаимодействия. – Тарту, 1986. – (Учёные записки Тартуского государственного университета. Вып. 683); **12.** *Руди Т.Р.* Средневековая агиографическая топика: Принцип imitatio и проблемы типологии // Литература, культура и фольклор славянских народов: XIII Международный съезд славистов (Любляна, август 2003): Доклады российской делегации / Отв. ред.: Л.И. Сазонова. – М., 2002; **13.** *Руди Т.Р.* Топика русских житий: Вопросы типологии // Русская агиография: Исследования. Публикации. Полемика. – СПб., 2005; **14.** *Руди Т.Р.* О композиции и топике житий преподобных // ТОДРЛ. – 2006. – Т. 57; **15.** *Руди Т.Р.* Топика житий юродивых // ТОДРЛ. – 2007. – Т. 58; **16.** *Трифуновић Ђ.* Азбучник српских средњовековних књижевних појмова.

– Београд, 1990; **17.** *Delehay H.* Les passions des martyrs et les genres littéraires. – Brussels, 1921; **18.** *Guy J.* Les apophtegmes des pères: collection systématique, chapitres I-IX. – Paris, 1993; **19.** Hafner Stanislaus. Serbisches Mittelalter. Altserbisches Herrscherbiographien. Band II. Danilo II und sein Schüler: Die Königsbiographien. – Graz – Wien – Köln, 1976; **20.** *Halkin F.* L'Hagiographie byzantine au service de l'histoire // Thirteenth International Congress of Byzantine Studies. – Oxford, 1966; **21.** *Kazhdan A., Sherry L., Angelidi C.* A History of Byzantine Literature (650-850). – Athens, 1999; **22.** *Kazhdan A., Talbot A.-M.* Dumbarton Oaks Hagiography Database. Introduction. – Washington, DC, 1998; **23.** *Pratsch Th.* Der hagiographische Topos: Griechische Heiligenviten in mittelbyzant. Zeit. – Berlin, 2005; **24.** *Talbot A.-M.* Hagiography // The Oxford Handbook of Byzantine studies / Ed. by E. Jeffreys with J. Haldon, R. Cormack. – New York: Oxford University Press, 2008; **25.** *Ševčenko I.* Observations on the Study of Byzantine Hagiography in the Last Half-Century or Two Looks Back and One Look Forward. – Toronto, 1995; **26.** *Ward B.* The Desert Christian. Sayings of the Desert Fathers: The Alphabetical Collection. – New York, 1980; **27.** *Ward B.* The Wisdom of the Desert Fathers: Apophthegmata Patrum from the Anonymous Series. – Oxford, 1975; **28.** *White Lynn Jr.* The Historical Roots of Our Ecological Crisis // Brother Francis: An Anthology of Writings by and about St. Francis of Assisi, ed. Lawrence Cunningham. – New York, 1972; **29.** http://www.doaks.org/research/byzantine/projects/hagiography_database/index.html **30**. http://www.pravenc.ru/text/182317.html; **31**. http://www.religare.ru/2_71478.html.

Охотна О.О. (Київ, Україна)

Наративи етнічної іншості у творі Алеко Константинова «Бай Ганьо: неймовірні оповідання про одного сучасного болгарина»

Досліджуються образи етнічних Інших у творі Алеко Константинова «Бай Ганьо: неймовірні оповідання про одного сучасного болгарина», аналізується їх роль у формуванні болгарської ідентичності та вплив на характеристики Свого.
Ключові слова: *болгарська література, ідентичність, інші́сть, Своє, Інший.*

Проведено исследование образов этнических Других в произведении Алеко Константинова «Бай Ганьо: невероятные рассказы об одном современном болгарине», проанализирована их роль в формировании болгарской идентичности и влияние на характеристики Своего. ***Ключевые слова:*** *болгарская литература, идентичность, другость, Свое, Другой.*

The goal of this paper is to investigate the images of the ethnical Others in the narrative of Aleko Konstantinov "Baj Ganyo: the incredible stories about one modern Bulgarian", to analyze their role in the forming of Bulgarian identity and the influence on the features of the Own.
Key words: *Bulgarian literature, identity, otherness, the Own, the Other.*

Питання ідентичності є вкрай важливим і актуальним для болгарської культури і літератури кінця 19 – початку 20 століття. Болгарський fin de siècle являє собою час, коли процес спілкування починає усвідомлюватися